

DOI

УДК 94(477:85):355.48(100)»1914/1918»

Тетяна Мінаєва (м. Чернівці),

кандидат історичних наук,

заступник директора з наукової роботи

Чернівецького обласного краєзнавчого музею

E-mail: tet.min.1984@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0932-6712>

Андрій Мінаєв (м. Чернівці)

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри всесвітньої історії

Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича

E-mail: a.minayev@chnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1968-927X>

Від миру до війни: Чернівці та чернівчани на початку Першої світової війни

У науковій розвідці здійснено спробу комплексного аналізу соціальних, економічних та культурних наслідків початку Першої світової війни для мешканців Чернівців, які опинилися в епіцентрі військових дій через прикордонне розташування міста. Метою роботи є реконструкція повсякденного життя міста та його жителів у перші місяці війни, зокрема їх реакції на російську окупацію, виявлення стратегій виживання та трансформації суспільних настроїв в умовах зміни влади. Методологічно робота спирається на принципи мікроісторії, історії повсякдення та міждисциплінарні підходи історичної антропології та історичної урбаністики, що дозволяють відтворити індивідуальний та колективний досвід жителів Чернівців. Автори доходять висновку, що для чернівчан війна означала руйнацію звичного укладу життя, а досвід перебування міста в окупації вимагав переосмислення власної ідентичності, громадянської лояльності та способів виживання. Детально описуються економічні труднощі (реквізиції, інфляція), соціальні проблеми (арешти, насильство) та культурні зміни (заборона використання національних мов, цензура), які супроводжували окупацію. Значну увагу приділено ролі місцевої влади та інтелігенції у забезпеченні стабільності, а також дискримінації єврейської громади. Практичне значення роботи полягає в заповненні лакун у історіографії Буковини щодо реакції соціуму на трансформаційні виклики Першої світової війни, а також у наданні матеріалів для освітньої та музейної роботи. Дослідження дозволяє краще зрозуміти соціальні, психологічні та культурні впливи війни на цивільне населення, що є важливим для сучасної історії та аналізу поведінки суспільства в кризових ситуаціях. Перспективи подальших досліджень автори вбачають у розширенні джерельної бази, включенні нових еґо-документів, у застосуванні компаративного аналізу з досвідом інших прикордонних міст Австро-Угорщини, що зазнали схожих викликів, а також у вивченні довгострокових наслідків війни для ідентичності буковинців та гендерного виміру воєнного досвіду. Оригінальність наукової розвідки полягає у вивченні локального досвіду мешканців Чернівців як прикладу існування мультикультурного міського простору в умовах війни крізь призму свідчень безпосередніх учасників і очевидців подій.

Ключові слова: Перша світова війна, Чернівці, повсякденне життя, російська окупація, міське населення, стратегії виживання, Буковина, Австро-Угорщина.

Tetiana Minaieva (Chernivtsi)

Candidate of Historical Sciences,

Deputy Director for Research,

Chernivtsi Regional Museum of Local Lore,

Chernivtsi, Ukraine,

E-mail: tet.min.1984@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0932-6712>

Andrii Minaiev (Chernivtsi)

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor of the Department of World History,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,

Chernivtsi, Ukraine

E-mail: a.minayev@chnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1968-927X>

From peace to war: Chernivtsi and its residents at the outbreak of World War I

This research attempts to comprehensively analyze the social, economic, and cultural consequences of the outbreak of World War I for the residents of Chernivtsi, who found themselves in the epicenter of hostilities due to the city's border location. The aim of the work is to reconstruct the everyday life of the city and its inhabitants in the first months of the war, in particular their reaction to the Russian occupation, to

identify strategies of survival and transformation of public sentiment in the context of the change of power. Methodologically, the work is based on the principles of microhistory, history of everyday life, and interdisciplinary approaches of historical anthropology and historical urbanism, which allow us to recreate the individual and collective experience of Chernivtsi residents. The authors conclude that for Chernivtsi residents, the war meant the destruction of their way of life, and the experience of the city's occupation required a rethinking of their own identity, civic loyalty, and ways of survival. The authors describes in detail the economic difficulties (requisitions, inflation), social problems (arrests, violence), and cultural changes (ban on the use of national languages, censorship) that accompanied the occupation. Considerable attention is paid to the role of local authorities and intellectuals in ensuring stability, as well as discrimination against the Jewish community. The practical significance of the work is to fill in the gaps in the historiography of Bukovyna regarding the reaction of society to the transformational challenges of the First World War, as well as to provide materials for educational and museum work. The study allows for a better understanding of the social, psychological, and cultural impact of the war on the civilian population, which is important for modern history and the analysis of society's behavior in crisis situations. The authors see the prospects for further research in expanding the source base, including new ego-documents, in applying comparative analysis with the experience of other Austro-Hungarian border towns that faced similar challenges, and in studying the long-term consequences of the war for the identity of Bukovyna residents and the gender dimension of the war experience. The originality of the research lies in the study of the local experience of Chernivtsi residents as an example of the existence of a multicultural urban space during the war through the prism of testimonies of direct participants and eyewitnesses.

Key words: World War I, Chernivtsi, everyday life, Russian occupation, urban population, survival strategies, Bukovyna, Austria-Hungary/

Убивство спадкоємця престолу Австро-Угорщини та його дружини 28 червня 1914 р. стало моментом, який стрімко та невідворотно почав занурювати світ у катастрофу Великої війни 1914–1918 років. Станом на кінець липня – початок серпня 1914 р. держави-учасниці двох військово-політичних блоків опинилися в стані війни. Чернівці як прикордонне місто Австро-Угорщини було одним із перших, які потрапили у вир війни і його населення занурилося в очікування катастрофи, що невпинно насувалася.

Науковці не оминули своєю увагою питання Першої світової війни та її вплив на розвиток Буковини. Втім, вони більшою мірою фокусува-

лися на аспектах перебігу бойових дій та їхнього впливу на розвиток економіки, політичного та національно-культурного життя краю тощо, натомість питання повсякдення пересічних буковинців перебувало на периферії їхніх інтересів. Разом з тим, окремі моменти, які стосуються буденності чернівчан на початку Великої війни можна знайти у працях зарубіжних та вітчизняних дослідників¹. До того ж, буковинські дослідники доклали чимало зусиль до збору, впорядкування та опублікування важливих збірників документів². Ці збірники містять матеріали з українських та зарубіжних архівів, его-документи громадсько-політичних діячів, письменників та інших осіб,

¹ Див. напр.: Hainz Martin A. Czernowitz und der Erste Weltkrieg. In: Corbea-Hoişie A., Höhne S., Matychuk O., Winkler M. (Hrsg.). *Handbuch der Literaturen aus Czernowitz und der Bukowina*. Berlin, 2023. S. 585-591; Ботушанський В.М. Місто в період австрійського правління. Чернівці: історія та сучасність (ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто). Колективна монографія / За заг. ред. В.М. Ботушанського. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. С. 79–154; Добржанський О. Українці Буковини в роки Першої світової війни: особливості правового, соціально-економічного становища та суспільні прагнення. Велика війна 1914–1918 рр.: осмислення трагічного досвіду: колективна монографія / Наукова редакція О. В. Добржанського, В. П. Фісанова. Рига, Латвія : Izdevniecība "Baltija Publishing", 2024. С. 145–165; Заповський В.М. Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914–1918 рр. Чернівці: Золоті литаври, 2003. 284 с.; Піддубний І.А. Партії, парламент, король та уряд. Розвиток і взаємодія елементів політичної системи Румунії у 1918–1940 рр. : монографія. Чернівці: Друк Арт, 2019. 912 с.; Чучко М. Становище Чернівецької архієпархії Буковинсько-Далматинської митрополії в роки Першої світової війни. *Велика війна 1914–1918 рр.: осмислення трагічного досвіду: колективна монографія* / Наукова редакція О. В. Добржанського, В. П. Фісанова. Рига, Латвія : Izdevniecība "Baltija Publishing", 2024. С. 166–195.

² Бажаємо до України! / Упоряд., передмова О.В. Добржанський, В.П. Старик. Одеса: Маяк, 2008. 1168 с.; Буковина в роки Першої світової війни 1914-1918 рр. Документи / Упорядкування, передмова, коментарі, переклад з німецької та російської мов В.М. Ботушанського. Чернівці: Технодрук, 2014. 354 с.; Змагання за українську державність на Буковині (1914-1921 рр.). Документи і матеріали / Упоряд., передмова О.В. Добржанський, В.П. Старик. Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2009. 512 с.

пов'язаних із Чернівцями в роки Першої світової війни. Опрацювання цих джерел дозволяє простежити, як реагували на початок бойових дій чернівчани, які стратегії виживання існували в умовах динамічного руху лінії фронту, зміни державної приналежності та влади. Ця наукова розвідка є спробою заповнення певної історичної лакуни. Автори статті ставлять за мету на основі вивчення наявної джерельної бази з'ясувати, як реагували мешканці м. Чернівці на початок Великої війни 1914–1918 років.

Початок війни населення Чернівців, як і жителі багатьох інших європейських міст, зустріло з піднесенням. Митрополит Буковини та Далмації видав пастирського листа, в якому звертався до духовенства та мирян Чернівецької архієпархії щоб вони молилися за австрійського імператора, підтримували австрійське військо та виконували всі розпорядження влади³. 29 липня 1914 р. більше тисячі осіб пройшлися вулицями міста, скандуючи патріотичні гасла на підтримку цесаря та війни. Наступного дня⁴ на площі перед ратушею зібралося кілька тисяч чернівчан, які прийшли засвідчити свою лояльність цесарю та готовність забути про національні, релігійні чи станові відмінності заради захисту Австрії як своєї батьківщини⁵. Після цього демонстранти попрямували до пам'ятника Австрії, де були виголошені патріотичні промови німецькою, українською, румунською, польською мовами та на їдиш⁶. На заклик ректора університету Р. Кайндля до лав добровольців долучилися 71 студент, ще кілька десятків студентів відправилися допомагати збирати врожай. У місті почало формуватися місцеве ополчення, в яке до 25 серпня записалося 240 осіб⁷. Разом із тим містяни усвідомлювали, що війна – це невідомість та непевність, а тому, зокрема, кинулися до банків забирати заощадження. Крім того, чернівчани з

перших місяців війни зіштовхнулися з арештами за підозрою у шпигунстві, а 27 серпня 1914 р. вже стали свідками роботи першого військово-польового суду над мешканцями с. Раранча, які вітали вступ російських військ до села⁸.

Буковина, як прикордонний край, вже у серпні 1914 р. опинилася в горнілі активних бойових зіткнень між російськими та австро-угорськими військами. Одразу ж із оголошенням війни Сербії Австро-Угорщина розпочала загальну мобілізацію чоловічого населення. Мобілізації підлягали всі чоловіки з 1878 по 1890 рік народження, а також ті, хто був звільнений від служби у зв'язку із хворобою. Останні мали про-йти повторне обстеження і з'явитися до пунктів призову⁹. Як згадував про це уродженець Буковини Євген Драгінда, «по залізницях та поліційних станицях рух, плач і лемент. Жінки прощаються з чоловіками, діти з батьками, дівчата з нареченими. Поїзд за поїздом від'їжджає наладований нашими молодими людьми. Їх підвозять до їхніх полків, де їх умундуровують і скорим маршем женуть через Буковину на границю Бессарабії, де вже почались перші бої»¹⁰. Водночас, на початках ніхто не вірив, що ця війна всерйоз і надовго. Як згадувала чернівчанка Ольга Кузелева, коли в середині серпня дійшло до зіткнень на кордоні, «ми ходили дивитися, як блискають шрапнелі»¹¹.

Втім, лінія фронту швидко та невідворотно наближалася до м. Чернівці. Надвечір 30 серпня австрійські війська, відступаючи під натиском російських підрозділів, підірвали два металевих мости та спалили дерев'яний через р. Прут, сподіваючись хоча б на деякий час затримати наступ ворога, та 31 серпня залишили місто¹². Підрив мостів, за влучною характеристикою тодішнього буковинського журналіста, редактора німецькомовної газети «Czernowitzer Tagblatt» Юліуса Вебера, став символічним «салютом,

³ Чучко М. Становище Чернівецької архієпархії... С. 167.

⁴ У автора помилково вказано 30 серпня.

⁵ Ботушанський В.М. Місто в період австрійського правління... С. 148–149.

⁶ Піддубний І.А. Партії, парламент, король та уряд... С. 111.

⁷ Ботушанський В.М. Місто в період австрійського правління... С. 149–150.

⁸ Там само. С. 148–150.

⁹ Із повідомлення про загальну мобілізацію в Австро-Угорщині. 1914 р. серпня 6. *Буковина в роки Першої світової війни 1914–1918 рр. Документи / Упорядкування, передмова, коментарі, переклад з німецької та російської мов В.М. Ботушанського. Чернівці: Технодрок, 2014. С. 27.*

¹⁰ Драгінда Є. Спомини буковинця Усусуса. *Бажаємо до України!* / Упоряд., передмова О.В. Добржанський, В.П. Старик. Одеса: Маяк, 2008. С. 524–525.

¹¹ Кузелева О. З чернівецьких і віденських споминів (уринок). *Бажаємо до України!* / Упоряд., передмова О.В. Добржанський, В.П. Старик. Одеса: Маяк, 2008. С. 672.

¹² Заповловський В.М. Буковина в останній війні Австро-Угорщини... С. 27.

яким було завершено попереднє життя цього міста і проголошено новий, жахливий час... Хто мав тямки, гроші та можливість виїхати, вдався до втечі, кому ж цього бракувало, той ішов пішки, без жодної мети, сповнений страхом, гнаний якимсь тривожним відчуттям»¹³. Мешканець Чернівців І. Гроніх, описуючи загальний настрій на початку війни, відзначав, що «при перших звуках війни зовнішній вигляд міста змінився кардинальним чином», «факели знищення підпалювали все на своєму шляху. Людяність та порядність зникали зі словників та наступив час безжальних руйнувань. Нічого дивного, що в цих умовах наше місто також перенесло багато страждань»¹⁴. Як влучно зауважив чернівецький історик О. Добржанський, «прихід росіян і окупація ними Чернівців... сприймалися місцевим населенням як цивілізаційний виклик, як крах того мирного розміреного довоєнного життя, до якого звикли буковинці, як прихід варварів, які тільки й уміють що нищити все на своєму шляху»¹⁵.

Згадуючи події кінця серпня 1914 р. чернівецький громадсько-політичний діяч Микола Спинул також звернув увагу на напругу, яка тяжіла над містом. Він пригадував, як у ніч на 2 вересня попри зачинені вікна звідусіль доносилося періодичне завивання собак, яке, згідно народних прикмет, віщувало небезпеку, в даному випадку для міста¹⁶. Є. Драгінда вказував на дикий страх та паніку, які змушували багатьох втікати «кудись в незнане і в непевну дорогу» з міста, захопивши із собою лише найнеобхідніше¹⁷. Як відзначала О. Кузелева, від'їзд бачився багатьом тимчасовим вимушеним кроком, і планувався на кілька днів чи тижнів¹⁸. Так, впродовж двох днів (30-31 серпня 1914 р.) місто залишило майже 10 тисяч його мешканців, перш

за все заможні торгівці, крупні домовласники, частина представників місцевої влади та військові. Ті, хто лишився, перебували у передчутті біди, що невпинно насувалася з підходом російських військ¹⁹. Принагідно зауважимо, що впродовж війни місто залишили близько 70% заможного міського населення, більшість з яких згодом опинилися у Відні²⁰.

Серед тих, хто залишив Чернівці в останніх числах серпня 1914 р. був і відомий український громадсько-політичний діяч Омелян Попович. Він згадував, що настрої в місті були насторожені щодо можливого приходу росіян, а тому багато хто надавав перевагу виїзду з міста. Виїжджали значною мірою в напрямку Сторожинця, плануючи надалі дістатися Відня, Праги чи іншого міста австро-угорської держави: «тьма людей їде, а ще більше спішить пішки в сторону Сторожинця. ... ми від'їхали, по дорозі дігнали не одного навіть вислого урядника, що втікав перед москалями пішки, бо годі було роздобути фіякра, ... ніхто не подбав заздалегідь про виселення, ба навіть не повідомив загоді про грозячу небезпеку»²¹. Серед населення міста циркулювали чутки про звірства російських військ, які наступали слідом за відходом австрійських військ. Населення прикордонних сіл пустило чутки, що «чорні смагляві черкеси і дикі козаки вбивають і грабують, палять і нищать все»²².

Переживання швидко стали дійсністю. 2 вересня 1914 р. Чернівці вперше були зайняті російськими військами і розпочалася перша російська окупація міста. Мешканці зі змішаними почуттями очікували входження росіян в Чернівці. Так, греко-католицький парох Келестин Костецький, йдучи зранку на службу до церкви зустрів двох своїх парафіянок, які зі сльозами

¹³ Вебер Ю. Російська окупація Чернівців / упорядкування, переклад з німецької С. Осачука; післямова та коментарі В. Запоровського. Чернівці: Книги – XXI, 2016. С. 14.

¹⁴ Гроніх І. Альбом города Черновцы / Перевод с немецкого М. Гаврилюк (Машинопись). Черновцы, 1925. Л. 11.

¹⁵ Добржанський О. Українці Буковини в роки Першої світової війни... С. 149.

¹⁶ Спинул М. У російській неволі. Невідома війна. Перша світова війна на сторінках «Православного буковинського календаря» 1914–1918. Чернівці: Золоті литаври, 2007. С. 51.

¹⁷ Драгінда Є. Спомини буковинця Усусуса... С. 525.

¹⁸ Кузелева О. З чернівецький і віденських споминів... С. 672.

¹⁹ Вебер Ю. Російська окупація Чернівців... С. 12–14; Костецький К. Хроніка парохії греко-католицької в Чернівцях від її основаня аж до року біжучого (1914–1918)». Бажаємо до України! / Упоряд., передмова О. В. Добржанський, В. П. Старик. Одеса: Маяк, 2008. С.60–61.

²⁰ Hainz Martin A. Czernowitz und der Erste Weltkrieg... S. 587.

²¹ Попович О. Воєнні спомини. Бажаємо до України! / Упоряд., передмова О.В. Добржанський, В.П. Старик. Одеса: Маяк, 2008. С. 457.

²² Драгінда Є. Спомини буковинця Усусуса... С. 525.

описували бачених в передмісті росіян, які «дуже страшно виглядають, сидячи на конях співають», а пішовши після церковної служби до міста, К. Костецький почув низку чуток, які циркулювали серед містян: одні стверджували, що росіяни вже в Садгорі, інші – що біля зруйнованого мосту в Жучці і нині планують зайняти місто²³.

Чутки виявилися правдивими. В той же день, 2 вересня, бургомістр С. Вайссельбергер у супроводі ще кількох осіб поїхав на пропонувану російським військовим командуванням зустріч біля с. Стара Жучка, де просто посеред поля було домовлено про передачу міста без бою під російське управління з умовами не брати заручників, відновити подачу води до міста та не руйнувати Чернівці²⁴.

Після повернення бургомистра до міста з балкону ратуші про досягнуту домовленість було повідомлено містянам, багато яких зібралися на площі. Інформацію довели до населення німецькою, румунською, польською та українською мовами; невдовзі з'явилися афіші з повідомленнями про передачу міста під російське управління та закликами до містян не чинити опору й зберігати спокій, аби не спровокувати російські війська використати проти міста важку артилерію²⁵. А вже о 18.00 розпочався вступ російських військ у Чернівці. На це видовище зійшлося подивитися міське населення, яке, за словами Ю. Вебера, «гнане стурбованістю та страхом, хлинуло з усіх вулиць на площу Ринок, Головну та Ратушну вулиці. Городяни вишикувались обабіч вулиць і спостерігали, як російська орда, ніби повинь, заливала місто»²⁶. Інший сучасник К. Балицький з гіркотою відмічав, що зі вступом російських військ у Чернівці «місто те колись таке миле з питомим собі невязаним майже родинним житем стало відразу чуже. Запахло Азією. Москалі своїм визиваючим розмашистим поведенням стали відразу показувати, що они дома»²⁷.

Першим розпорядженням російської адміністрації, яке озвучив генерал-лейтенант Т. Арюті-

нов, стало накладання на місто величезної контрибуції золотом як «гарантії безпеки» російського війська та як відповідь за такий же крок австро-угорських військ стосовно мешканців Кам'янця-Подільського. На збір контрибуції відводилася доба, в іншому випадку місто мало б бути віддане на розграбування російським військам, а потім зруйноване російською важкою артилерією, розташованою в передмісті²⁸. На світанку наступного дня було розпочато збір контрибуції. Всі без винятку чернівчани (від заможних до найбідніших), зробили свій внесок, аби вберегти місто від руйнування: приносили біжутерію, золоті та срібні прикраси, гроші до ратуші, в різних куточках міста були облаштовані пункти збору, куди місцеві також приносили свій внесок²⁹. І хоча від зібраної контрибуції російський генерал Павлов відмовився, демонструючи таким чином, нібито добрі наміри щодо містян, страх невідомості посилювався, адже, попри це, 23 особи були взяті в заручники і утримувалися під вартою майже добу³⁰. В четвер, 3 вересня 1914 р., було призначено російського військового коменданта міста, який відповідав за комунікацію між командуванням російських окупаційних військ та міським управлінням, яке продовжувало функціонувати³¹.

Обіцянки російської комендатури підтримувати порядок розходилися з діями російських солдатів, які після передачі міста почали займатися грабунками та пюндруваннями, від яких страждало місцеве населення, перш за все євреї. Під виглядом реквізицій, що були по суті мародерством, російські офіцери, які мали стежити за належною поведінкою своїх підлеглих, самі забирали найцінніші речі, продукцію тощо, натомість видавали нічим забезпечені т.зв. «реквізиційні посвідчення». Часто російські солдати заходили до приватних будинків, вимагаючи горілки та грошей, і якщо їм відмовляли – обшукували помешкання, забираючи все, що вподобали. Російські військові самовільно займали громадські приміщення, руйнуючи та нищачи їхнє внутрішнє об-

²³ Костецький К. Хроніка парохії греко-католицької в Чернівцях... С. 61.

²⁴ Вебер Ю. Російська окупація Чернівців... С. 16–20; Костецький К. Хроніка парохії греко-католицької в Чернівцях... С. 62.

²⁵ Балицький К. Чернівецька хроніка 1914 року. *Бажасмо до України!* / Упоряд., передмова О.В. Добржанський, В.П. Старик. Одеса: Маяк, 2008. С. 569.

²⁶ Вебер Ю. Російська окупація Чернівців... С. 22.

²⁷ Балицький К. Чернівецька хроніка 1914 року... С. 570–571.

²⁸ Костецький К. Хроніка парохії греко-католицької в Чернівцях... С. 64.

²⁹ Балицький К. Чернівецька хроніка 1914 року... С. 572–573.

³⁰ Вебер Ю. Російська окупація Чернівців... С. 31–35.

³¹ Там само. С. 36.

лаштування. Як відзначав К. Костецький, російські військові підрозділи в місті постійно змінювалися, але незмінно продовжувалися грабунки та руйнування³². Як згадував Ю. Вебер, «нерідко можна було спостерігати гротескну картину, коли козак на площі Ринок відкрито торгував коштовними хутряними шубами, перинами, вишуканою білизною та дорогими сервізами»³³.

Саме місто втратило свою довоєнну привабливість, вулиці перестали підмітати, на площах лежали купи гною та різного сміття, біля церков різали худобу, на вулицях стояв сморід³⁴. Місцеві жителі боялися виходити з дому, щоб не бути арештованими або пограбованими. Звичними стали нічні пожежі, напади посеред білого дня, гвалтування жінок тощо. Скарги, які надходили від містян до окупаційної адміністрації, залишалися без відповіді; це змушувало почуватися безсилим перед свавіллям, яке чинила російська влада та військовослужбовці в Чернівцях та околицях³⁵. Подібне ж згадував І. Гроніх, який підкреслював, що «грабунки та розбій стояли на порядку денному і місцеве населення вимушене було все це терпіти, тому що не було ніякого захисту проти цих знущань»³⁶.

15 вересня до м. Чернівці прибув російський цивільний губернатор С. Євреїнов. Тієї ж ночі було заарештовано бургомистра С. Вайссельбергера, редактора газети «Czernowitzer Allgemeine Zeitung» Ф. Менцеля, українського депутата М. Спишула, прокурора Н. Лазаруса та співробітника крайової управи Буковини В. Дузінкевича, яких відправлено у заслання вглиб Російської імперії, де вони провели більше року³⁷. Було оголошено про розпуск міського управління і призначено нового бургомистра Т. Боканчу та його помічників³⁸.

Відтоді окупаційна влада показала своє справжнє обличчя, почавши грубо втручатись у звичне

життя чернівчан. У церквах залунали здравниці російському імператорові, замість німецької мови в діловодство впроваджувалася російська, поряд з якою толерувалася лише румунська, були заборонені німецькомовні газети, звільнені всі службовці магістрату єврейської національності, в місті запроваджувалася комендантська година з 20:00, громадська варта була розпущена, натомість створена російська поліція³⁹. Час було зміщено на годину вперед (введено петербурзький час), розпущено всі національні товариства, заборонені до читання німецькомовні газети. Порушення останньої заборони тягло за собою величезний грошовий штраф або тримісячний арешт⁴⁰. Німецькомовна чернівецька інтелігенція, яка ще залишалася у Чернівцях, збиралася у кав'ярнях «Габсбург» та «Європа», де пошепки обговорювала події, читала нелегально привезені німецькомовні газети. Поступово у Чернівцях дедалі частіше почала лунати російська мова; за словами Ю. Вебера, доходило до того, що цілі вулиці переходили на спілкування російською мовою⁴¹. В період російської окупації Чернівців активізувалися місцеві москвофіли, серед яких особливо відзначилися брати Геровські, окремі представники москвофільського руху навіть їздили до Петербурга, щоб засвідчити свою лояльність. Подібні окремі прояви прихильності до російської влади стали причиною в подальшому низки розстрілів та переслідувань місцевих мешканців з боку австрійської влади, коли вона повертала контроль над Буковиною⁴².

Найбільших переслідувань зазнавали євреї, яких російська адміністрація особливо утискала та переслідувала, зокрема, за будь-які антиросійські вчинки окремих осіб колективна відповідальність покладалася на всю єврейську громаду. Щоб якось убезпечити себе від російських переслідувань та погромів деякі євреї виставляли

³² Костецький К. Хроніка парохії греко-католицької в Чернівцях... С.66–67.

³³ Вебер Ю. Російська окупація Чернівців... С. 42.

³⁴ Балицький К. Чернівецька хроніка 1914 року... С. 578.

³⁵ Там само. С. 587.

³⁶ Гроніх І. Альбом города Черновцы / Перевод с немецкого М.Гаврилюк (Машинопись). Черновцы, 1925. Л. 12.

³⁷ Заповловський В.М. Буковина в останній війні Австро-Угорщини... С. 47.

³⁸ Вебер Ю. Російська окупація Чернівців... С. 48–54.

³⁹ Там само. С. 58–60.

⁴⁰ Костецький К. Хроніка парохії греко-католицької в Чернівцях... С. 73.

⁴¹ Вебер Ю. Російська окупація Чернівців... С. 67–71.

⁴² Квітковський Д., Бриндзан Т, Жуковський А. Буковина – її минуле і сучасне. Репринтне видання 1956 р. Чернівці: Друк Арт, 2019. С. 297.

ікони у вікна свого житла, іноді видавали себе за румунів, одягали християнський одяг тощо⁴³.

Оголошення, які раніше видавалися чотирма мовами, почали друкуватися лише російською та румунською, яку, як зауважував К. Балицький, толерували до пори до часу. Українці потайки збиралися в приватних будинках, обговорювали все почуте та намагалися себе розважити. В книгарнях заборонено було продавати друковану продукцію українською мовою, всі оголошення, друковані раніше, здиралися або заклеювалися новими, вже російською або румунською мовами⁴⁴. Толерування румунів пояснювалося існуючими на той час таємними домовленостями між Російською імперією та Королівством Румунія щодо майбутньої анексії територій Австро-Угорщини та поділу за етнічною ознакою Буковини⁴⁵.

Життя містян поступово дедалі більше ускладнювалося: службовці не отримували заробітної платні, торгівля маже припинилася і значна частина населення залишилася без елементарних засобів до існування. Ситуація погіршувалася ще й внаслідок згаданих вище систематичних грабунків з боку російських військових та дефіциту продуктів харчування, через що все більше містян щодня обступали ратушу та благали про допомогу. І хоча росіяни досить швидко налагодили постачання продуктів, вони продавалися за вкрай не вигідною ціною⁴⁶. До того ж було запроваджено грабівницький обмінний курс крон на російські рублі: 1 крона вартувала лише 30 копійок⁴⁷.

Неприємним моментом для чернівчан стало те, що російська влада не лише змусила митрополита Репту читати здравицю на честь російського імператора, але й влаштувала в Резиденції митрополитів Буковини та Далмації шпиталь під егідою

Червоного Хреста, де розмістили на лікування 200 російських солдатів, хворих на сифіліс⁴⁸.

Незабаром стали ширитися чутки про можливість мобілізацію чоловіків віком від 18 до 30 років до російського війська, що породило чергову хвилю паніки та масову втечу юнаків крізь російські пости на підконтрольну австрійцям територію. Кількома днями пізніше чутки припинилися, а пійманих під час втечі силоміць повертали назад до міста⁴⁹.

В цілому ж, перше перебування Чернівців під російською окупацією тривало до 20 жовтня, коли російські війська та їхні прихильники поспіхом залишили місто, а натомість повернулися австрійські війська. Містяни радо їх вітали: 21 жовтня відбулася кількатисячна маніфестація центральними вулицями міста. На знак вдячності австрійським офіцерам було вручено лавровий вінок, а для усіх австрійських військовослужбовців виставлено столи з напоями та наїдками протяжністю 2,5 км⁵⁰. Після того, як місто повернулося під контроль австрійської влади, було підготовлено спеціальну доповідну записку крайового президента Буковини міністру внутрішніх справ Австрії про становище у Чернівцях і на Буковині під час їх окупації російськими військами. У ній, зокрема, відзначалося, що «більшість населення міста залишилася вірною Австрії. Частина симпатизувала росіянам. З числа інтелігенції – ті, що не могли при Австрії дістати добре оплачувану роботу. ... Під час окупації багато будинків, особливо австрійських офіцерів, сплюндровано російськими солдатами... Награбоване продавали за безцінь. Грабували жителів на вулиці. Особливо великі грабежі були в останні дні. Здійснювався терор з боку російської адміністрації. Арешти здійснювалися вночі. Люди

⁴³ Заповловський В.М. Буковина в останній війні Австро-Угорщини... С. 48.

⁴⁴ Балицький К. Чернівецька хроніка 1914 року... С. 583, 586–587.

⁴⁵ Нота міністра закордонних справ Росії С. Сазонова на ім'я румунського посла в Петрограді Діаманді про визнання Росією права Румунії приєднати до себе всі населені румунами території Австро-Угорщини, в тому числі і румунську частину Буковини. *Змагання за українську державність на Буковині (1914–1921 рр.). Документи і матеріали* / Упоряд., передмова О.В. Добржанський, В.П. Старик. Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2009. С. 24; Заповловський В.М. Буковина в останній війні Австро-Угорщини... С. 49–50.

⁴⁶ Вебер Ю. Російська окупація Чернівців... С. 63–66.

⁴⁷ Із постанови в.о. чернівецького губернатора Євреїнова щодо курсу валют. 1914 р. вересня 17 (4). *Буковина в роки Першої світової війни 1914–1918 рр. Документи* / Упорядкування, передмова, коментарі, переклад з німецької та російської мов В.М. Ботушанського. Чернівці: Технодрук, 2014. С. 39; Костецький К. Хроніка парохії греко-католицької в Чернівцях... С. 74.

⁴⁸ Із доповідної записки інспектора Верховного командування австро-угорської армії майора Макса Ронге про збитки, завдані населенню Буковини російськими військами. 1914 р. листопада 2. *Буковина в роки Першої світової війни 1914–1918 рр. Документи* / Упорядкування, передмова, коментарі, переклад з німецької та російської мов В.М. Ботушанського. Чернівці: Технодрук, 2014. С. 57.

⁴⁹ Вебер Ю. Російська окупація Чернівців... С. 67.

⁵⁰ Заповловський В.М. Буковина в останній війні Австро-Угорщини... С. 50–51.

не спали до 3-ї години ночі, щоб їх не застали роздітими»⁵¹. Як писалося в газеті «Народний голос» за 25 жовтня 1914 р., «в короткім часі добре відчували буковинці московський кулак, пізнали і звісну російську тюрму, і нічні труси, і переслідуване та арештовані зовсім невиних людей, різні крадежи, і рабунки на вулицях і в білий день, знасилуване дівчат і жінок і т.д., і т.д. Все те минулося і є надія, що ніколи не вернеться»⁵². Але надії не справдилися.

Росіяни, маючи твердий намір повернутись до міста, періодично його обстрілювали з артилерії⁵³. Друга російська окупація Чернівців розпочалася трохи більше, ніж за місяць. Як відзначав Ю. Вебер, початок її, що припав на ніч з 26 на 27 листопада, був жахливим: охоплені панічним страхом чернівчани «вибігали як знетямлені з будинків на вулицю, з вулиці забігали в будинки. ... Чоловіки й жінки, діти і старці... тягли свої статки на спинах, виходили з міста ... Вітрини магазинів були наглухо затягнуті, вікна будинків зашторені, і з-понад Прута лунала глуха канонада російських гармат. ... Люди, котрі не вдалися до

втечі, позакривалися у своїх помешканнях і у страхові очікували того, що було невідворотним»⁵⁴. Друга формальна передача міста представникам російських військ відбулася 28 листопада і тривала ця окупація до листопада 1915 р. Станом на кінець листопада 1914 р. у внутрішній частині Чернівців, де проживало 50-60 тис. мешканців, залишилося близько 10 тис.⁵⁵.

Таким чином, початок Першої світової війни став катастрофою для більшості чернівчан, адже війна розділила їхнє життя на «до» та «після». Залишені его-документи, урядові звіти та розпорядження в сукупності є важливою хронікою подій та дзеркалом настроїв, які панували в місті впродовж перших місяців війни. Їхнє дослідження дозволяє глибше зрозуміти трагічну картину воєнного повсякдення м. Чернівці та формування стратегій виживання цивільного населення в умовах частих переходів території з рук у руки: одні надавали перевагу втечі, інші йшли на співпрацю з міською владою, хто б їй не представляв, треті корилися долі, сподіваючись просто вижити в жорсткому горнилі війни.

References

1. Botushans'kyj V. (2009). *Misto v period avstrijs'koho pravlinnia. Chernivtsi: istoriia ta suchasnist' (iuvilejne vydannia do 600-richchia pershoi pysemnoi zghadky pro misto)*. Chernivtsi: Zelena Bukovyna [in Ukrainian].
2. Veber Yu. (2016). *Rosijs'ka okupatsiia Chernivtsiv*. Chernivtsi: Knyhy – XXI [in Ukrainian].
3. Dobrzans'kyj, O. (Ed.) (2008) *Bazhaiemo do Ukrainy!* Odesa: Maiak [in Ukrainian].
4. Zapolovs'kyj V. (2003). *Bukovyna v ostannij vijni Avstro-Uhorschyny 1914-1918 rr.* Chernivtsi: Zoloti lytavry [in Ukrainian].
5. Kvitkovs'kyj D., Bryndzan T, Zhukovs'kyj A. (2019). *Bukovyna – ii mynule i suchasne. Repryntne vydannia 1956 r.* Chernivtsi: Druk Art [in Ukrainian].
6. Pidubnyj I.A. (2019). *Partii, parlament, korol' ta uriad. Rozvytok i vzaiemodiia elementiv politychnoi systemy Rumunii u 1918–1940 rr.* Chernivtsi: Druk Art [in Ukrainian].
7. Spynul M. (2007). *U rosyjskij nevoli. Nevidoma vijna. Persha svitova vijna na storinkakh «Pravoslavnoho bukovyns'koho kalendaria» 1914–1918.* Chernivtsi: Zoloti lytavry [in Ukrainian].
8. Dobrzans'kyj, O. (Ed.) (2024) *Velyka vijna 1914–1918 rr.: osmyslennia trahichnoho dosvidu: kolektyvna monografiia*. Ryha, Latvya : Izdevnieciba “Baltija Publishing” [in Ukrainian].

⁵¹ Із копії доповідної записки крайового президента Буковини Мерана із Дорни-Ватри міністру внутрішніх справ Австрії про становище у Чернівцях і на Буковині під час їх окупації російськими військами. 1914 р. жовтня 27. *Буковина в роки Першої світової війни 1914–1918 рр. Документи / Упорядкування, передмова, коментарі, переклад з німецької та російської мов В.М. Ботушанського*. Чернівці: Технодрук, 2014. С. 53.

⁵² Стаття «Витайте наші війська!» в газеті «Народний голос». 1914. 25 жовтня. *Змагання за українську державність на Буковині (1914–1921 рр.)*. *Документи і матеріали / Упоряд.*, передмова О.В. Добржанський, В.П. Старик. Чернівці: Чернівецька обласна друкарня, 2009. С. 25.

⁵³ *Ботушанський В.М.* Місто в період австрійського правління... С. 151.

⁵⁴ *Вебер Ю.* Російська окупація Чернівців... С. 77–78.

⁵⁵ Копія телеграми крайового президента Буковини Мерана з Дорни-Ватри до міністра внутрішніх справ у Відні про наступ на Буковину російських військ. 1914 р. листопада 28. *Буковина в роки Першої світової війни 1914–1918 рр. Документи / Упорядкування, передмова, коментарі, переклад з німецької та російської мов В.М. Ботушанського*. Чернівці: Технодрук, 2014. С. 70.